

In Memoriam Fenny Heemskerk kon met de besten mee

Fenny Heemskerk werd achtste op het wereldkampioenschap van 1949, tweede in het kandidatentoernooi van 1952 en negende in het kandidatentoernooi van 1955. Opmerkelijk daarbij was dat ze elke keer de sterksten versloeg, maar punten liet liggen tegen de middenmoot van het deelnemersveld. Ze kon dus met de besten mee en was in 1952 heel dicht bij een WK-match. Eind vorige week overleed de grootste Nederlandse schaakster aller tijden.

Vacante wereldtitel

Net als bij de mannen, had de schaakwereld ook bij de vrouwen na de Tweede Wereldoorlog geen kampioen meer. Alexander Aljechin overleed in maart 1946, Vera Menchik kwam in juni 1944 om bij een bomaanval op Londen. Menchik was bij haar overlijden al zeventien jaar wereldkampioene. Rond de jaarwisseling 1949-50 werd in Moskou een toernooi met zestien vrouwen gespeeld om de vacante wereldtitel. Daarna werd, net als bij de mannen, een systeem ingesteld van kandidatentoernooien gevolgd door een WK-match.

Namens Nederland plaatste Fenny Heemskerk (geboren 3 december 1919) zich voor het WK-toernooi. Zij was al Nederlands kampioene sinds 1940 en zou dat tot 1958 blijven. Met 8 uit 15 behaalde ze in Moskou een uitstekende achtste plaats. Opvallend daarbij was, dat ze won van de nummers twee en drie. Nummer twee was de Russische kampioene Olga Rubtsova, die vooraf als de favoriete gold. De vier Russinnen eindigden op de eerste vier plaatsen, kampioene werd Ludmila Rudenko.

Iets meer geluk

Niet alleen vanwege die overwinning op Rubtsova hadden de fans van Fenny Heemskerk het idee dat er meer had ingezet. Ze was in Moskou ook een van de weinige speelsters zonder secondant en moest enkele malen haar nachtrust opofferen voor het analyseren van afgebroken partijen. In het toernooiboekje schreef Max Euwe dat Heemskerk met iets meer geluk twee of drie punten meer had kunnen scoren en had kunnen meespelen om de wereldtitel. Hij meende zelfs dat kampioene Rudenko met een overwinning tegen de Nederlandse heel gelukkig wegkwam. Heemskerk zelf zei bij thuiskomst tegen een journalist dat ze tegen de vier oppermachtige Russinnen eigenlijk drie punten had moeten scoren. Degenen die spottend spraken over het niveau van het damesschaak, werden in het voorwoord van het boekje door Euwe terechtgewezen. Hoewel? "De meeste dames van dit toernooi spelen wel degelijk schaak, niet altijd even sterk, maar in de regel wel ondernemend en levendig. De partijen in dit boek zijn het naspelen beslist waard, geen enkele salonremise, geen ondoorgrondelijke positiepartijen, geen geheimzinnige manoeuvres, die voor 99,9% van het schaakspelend nageslacht een raadsel blijven, het is alles even duidelijk, de goede zowel als de minder goede zetten en de lezer zal uit dit boek veel leerzaams putten."

Ach, goede brave Euwe.

Grootste succes

Zo'n zwaar toernooi spelen zonder secondant, dat moest niet nog een keer voorkomen. Daarom werd er een 'Fenny Heemskerk trainingsfonds' gesticht waarin verenigingen geld konden storten. Er kwam zo'n 1500 gulden in het fonds, waardoor Heemskerk in 1952 Lodewijk Prins als secondant kon meenemen naar het kandidatentoernooi, weer in Moskou. Het toernooi werd het grootste succes uit haar schaakcarrière. Met 10,5 uit 15 werd Fenny Heemskerk samen met Olga Ignatyeva tweede, een punt achter Elizaveta Bykova, die vervolgens wereldkampioene werd door Rudenko in een match te verslaan. Heemskerk versloeg zowel de winnares als de andere nummer twee, maar verloor van de nummers vijf, zes en tien. Weer die rare verdeling, die de suggestie wekte dat ze op een of andere manier toch de sterkste was. Die nummer tien was overigens eerdergenoemde Rubtsova, die kennelijk op haar retour was, maar nog wel sterk genoeg was om Heemskerk nog eens te verslaan en daarmee wraak te nemen voor 1949.

Huldiging

Terug in haar woonplaats Amersfoort werd Fenny Heemskerk als een heldin onthaald door de burgemeester, plaatselijke en landelijke schaakbestuurders en de bij dit soort gelegenheden immer aanwezige Max Euwe. KNSB-bestuurslid De Bruyn, kennelijk een onderwijzer, vertelde dat 'het succes van Fenny de lust om te schaken bij de meisjes uit zijn klas had wakker geroepen en dat een zestiental reeds druk aan het oefenen was'. Euwe, zo meldde het verslag in het bondsblad, had een slagzin bedacht: "Fenny elk jaar een succes en de Amersfoortse schaakclub elk jaar een huldiging." Ja, daar was diep over nagedacht. Een zekere heer Nabarro, die Fenny Heemskerk nog kende uit haar Amsterdamse tijd, bood haar als geschenk gratis kousenreparatie aan. Daar zal ze blij mee geweest zijn. Een mooie afsluiting in het bondsblad: "Pa Heemskerk wilde vooral dr. Euwe zijn erkentelijkheid betuigen, omdat het aan hem te danken was dat zijn dochter, die vroeger dol van lichaamssport hield, maar van het schaken niets wilde weten er toch aan begonnen was. Dit gebeurde tijdens de eerste wedstrijd om het wereldkampioenschap tussen Aljechin en Euwe, toen duizenden onder de bekoring van Caïssa kwamen."

Afscheid van de top

Max Euwe en Fenny Heemskerk, er zijn wel parallellen te trekken. Het citaat van De Bruyn is veelzeggend: de topschaakster verleidde ook jonge meisjes tot het schaakspel, een effect dat Euwe in 1935 ook bij tallozen had bereikt. Verder valt bij het bladeren in het bondsblad op dat Heemskerk net als Euwe jarenlang acte de présence gaf bij talloze openingen van schaaktoernooien, zeker als het iets met vrouwen te maken had. Nog in 1999, dus 79 jaar oud, was ze eregast bij de prijsuitreiking van het NK Vrouwen in het Holland Casino in Rotterdam. Trots vertelde ze me dat de directeur van het bondsbureau haar

persoonlijk met de auto uit Amersfoort had opgehaald. Wie is er trotser, dacht ik toen, mevrouw Heemskerk of de directeur?

In 1955 mocht Fenny Heemskerk nog een keer een kandidatentoernooi spelen en alweer in Moskou. Haar negende plaats met 10 uit 19 was netjes, maar tevens haar afscheid van de absolute wereldtop. Maar toch; ze speelde remise tegen winnares Rubtsova (hé, die was dus toch niet op haar retour) en won van de nummers drie en vier. Heemskerk verloor echter van de nummers veertien, vijftien en zeventien. Weer die rare scoreverdeling. Door huiselijke omstandigheden had ze zich niet goed kunnen voorbereiden, zo wist de redacteur van het bondsblad te melden. Eerlijker lijkt het om te stellen dat haar absolute glorietijd voorbij was en dat Fenny Heemskerk de aansluiting was verloren op de toppers uit met name het Oostblok.

Kwetsbaar

In 1960 werd Corry Vreeken vrouwenkampioen van Nederland. Een jaar later versloeg Fenny Heemskerk haar in een revanchematch ruim met 6,5-3,5, net zoals Max Euwe dat in 1955 had gedaan nadat Hein Donner hem in 1954 had onttroond. Hoofdredacteur Slavekoorde schreef in het bondsblad echter dat Heemskerk haar overwinning had te danken aan haar ruime ervaring, haar onuitblusbare strijd lust en haar grotere koelbloedigheid, maar niet aan haar schaaktechnische capaciteiten. Slavekoorde: "Uit deze formulering kan men afleiden, dat het spel van Fenny toch niet het peil uit haar gloriejaren heeft kunnen halen. Zolang Fenny niet de mogelijkheid heeft door harde training haar spelpeil op te voeren blijft zij kwetsbaar."

Anders dan Euwe, ging Heemskerk na de revanchematch wel door met het spelen van NK's. In 1962 volgde echter een bittere teleurstelling. In een door Vreeken gewonnen achtkamp werd Heemskerk zesde. Ze moest nota bene Catharina Roodzandt laten voorgaan, die in de jaren dertig (!) haar voorgangster was als veelvoudig Nederlands kampioene. Heemskerk bleef NK's spelen tot 1974, met voornamelijk vierde en vijfde plaatsen. In 1968 werd ze nog gedeeld eerste, maar verloor een beslissingsmatch tegen de jonge Ingrid Tuk.

Naast Judit Polgar

Het plezier in het schaken verloor ze allerminst, ze bleef tot hoge leeftijd doorgaan, afwisselend bij Amersfoort en (in dezelfde plaats) Ons Genoegen. Omdat ik zelf lang bij Baarn speelde, kwam ik haar nogal eens tegen. Ze deed in Baarn zelfs regelmatig mee aan het olieboltoernooi, een snelschaaktoernooi op de laatste vrijdag van het jaar, omdat ze er een schaakvriend had. Onze laatste ontmoeting was in 1999 in Hoogeveen. De ronde was net begonnen toen Fenny Heemskerk opeens het gemeentehuis kwam binnenstormen, bijna tegen mij aanliep en zei: "Ik ben te laat, ik speel in de spiegelgroep, jij weet zeker niet wat dat is?" Dat wist ik inderdaad niet, maar daar kwam ik even later achter. De spiegelgroep was een groep die op amateurniveau qua samenstelling leek op de kroongroep. Omdat de sterkste vrouw ter wereld (Judit Polgar)

traditioneel werd uitgenodigd voor de kroongroep, werd Fenny Heemskerk uitgenodigd voor de spiegelgroep. Een aardigheidje van de organisatie.

Als...

Diezelfde middag, na haar partij, kwamen we elkaar weer tegen en nodigde ze mij uit om in de kantine een biertje te drinken. Ik vertelde haar dat ik kort daarvoor dat boekje van Max Euwe had gekocht over het WK 1949. Och ja, zuchtte ze, dat was ook alweer vijftig jaar geleden. Maar ze herinnerde het zich nog goed. Ze had zich erg verheugd op de ontmoeting met die vier sterke Russinnen en had zelfs speciaal daarvoor enkele maanden de Russische taal bestudeerd. Dan kon ze gezellig met de dames praten. Tot haar grote teleurstelling waren de dames echter helemaal niet gezellig en kwam ze nauwelijks met hen in contact. "Als ik openingen had bestudeerd in plaats van de Russische taal, was ik in de prijzen gevallen."

Tja, als... Dat is het verhaal van de WK-kansen van Fenny Heemskerk. Ze is er dichtbij geweest. Heel dichtbij.

Johan Hut, artikel is gepubliceerd op Schakers Info